

כותרות המשנה
נוספו על-ידי המערכת

הגאון רבי לייב מינצברג צוק"ל

התקופה הגדולה

קטעים מתוך הפתיחה שכתבו תלמידיו

על התקרבות הגאולה, דבר שבשנים האחרונות התאוה לו מאד, ולא מצא את הפנאי לכך מחמת עסקו בכתיבת ספריו על התורה. בגבור עליו חולשתו ומכאוביו, לא אזר כח להתרכז בהגהת וכתובת חידושי על התורה. אך עם זאת, באותו אלול התגבר כארי על חולשתו ויסוריו, והתאמץ לכתוב את הנראה בעיניו בענין מהלכי הגאולה המתרחשים בתקופתנו. ומה נורא ונשגב המחזה לראות כיצד הוא מתיסר במכאובים ונושך את שפתיו מרוב יסורים, אך עיניו ראות אך טובה וברכה, שה' משפיע עלינו בפרטיות ובכלליות, ולבבו מתמוגג משמחה ונחת.

ואכן, מסר לנו את הדברים כאשר תחזינה עיניכם, ואף עבר עליהם פעם אחת והגיה אותם. אמנם היה חפץ להגיה את הדברים פעם נוספת כדרכו בכל עניני הכתיבה שהיה חוזר ומגיה שוב ושוב. וביום הראשון של סליחות ער"ה תשע"ט, אמר שאחר החגים יעבור שוב על המאמר, ויכינו אותו סופית לדפוס. אך אהה, כי נתערבה השעה ונסתלק מאתנו רבנו, ופרחו לו איש האמת.

ונותר זה בידנו למזכרת מאמרו האחרון אשר ביקש להכין לדפוס, ואכן מה יאה הדבר, כי ענין זה אשר בער ותסס בו כל ימיו ובפרט בשנים האחרונות, של ההתבוננות בטובות וחסדי ה' עלינו בדור האחרון, וראיה בחוש כי הגאולה קרובה – הם יהיו דבריו האחרונים לזכרון, כצוואה לתלמידיו ובני קהילתו, וכדברי נחמה וחיזוק כאשר נותרנו ללא הרועה הגדול, והנה דבריו אתנו לאמר, קרוב היום בו פקוד יפקוד א-להים אתכם, ובבנין ירושלים וגאולת ישראל נתנחם.

התקופה הגדולה

והנה אירע מה שאירע שנתפתה האדם וחטא ואכל מעץ הדעת, וכתוצאה מכך נתקלקלה הבריאה בשני ענינים. ראשית שמאחר שלא עמד בניסיון, לא הביא את התיקון והשלמות שהיו ראויים לו ולבריאה כתוצאה מקיום מצוות ה'. אך לא זו בלבד שלא הוסיף האדם במעשיו את התיקון והשלמות שהיה ראוי להביא לעולם, אלא שבגין החטא עוד נתקלקל העולם יותר ונסוג אחור אף מהמצב המתוקן חלקית שעמד בו. ומני אז חלו בעולם קלקולים רבים, כמבואר בפרשת בראשית שירדה מיתה לעולם, והוצרך האדם לעמול על צרכי פרנסתו, ועוד מיני חסרונות וחלאים ומרעין בישין שחלו בכל חלקי הבריאה. ומאז מוטל עליו לרצות תחילה את עניו ולתקן את אשר עיוות ולהחזיר את המצב שהיה בתחילה, על ידי עמל העבודה ועשיית הטוב והישר המוטלים עליו. ומשמע במדרשי חז"ל ובספרים שבסופו של דבר מאחר שכבר חטא האדם, ונענש עד שריצה את עניו ועמל לתקן את חטאו, אזי כאשר יבוא התיקון השלם, יהיה מעמדו יותר משופר מאשר היה בתחילה, בחינת מה שאמרו חז"ל 'מקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים עומדים' (ברכות לד.).

ורק לאחר שישוב העולם למצב הנעלה הראשוני, עדיין יעמוד לפני האדם הייעוד שהוטל מתחילה על האדם לשפר את הבריאה במידה יתירה, שתגיע למעלה הגדולה והנפלאה שהיתה מיועדת להגיע אליה, אם היה האדם הראשון זוכה ונשמר במצוות.

וככל החיזיון הזה אירע פעם נוספת לעם ישראל, כאשר יצאו ממצרים וירד ה' אליהם בהר סיני ונגלה אליהם ודיבר אליהם באש מן השמים, ובאותה שעה נזדככו ותיקנו את כל החטאים, ואילו היו עומדים במצבם

בתקופה האחרונה לחייו של רבנו צוק"ל, היה נתון בסערת רגשות ממאורעות התקופה, והתבטא לפעמים כי כמעט שאינו מסוגל לחשוב על דבר אחר מלבד על הגאולה הקרובה אשר אותותיה נראים בעליל, וכל מאורע שהתחדש בעולם, היה עבורו עוד סעיף במשנת ההכנה וצעד נוסף לקראת הגאולה. ואכן, בכמה הזדמנויות שהיו לו במסגרת הקהילה, פרס את משנתו הסדורה שהיתה לו בענין זה, וראה בכך ענין חשוב, לחזק ולעודד את מצפי קץ הישועה, ולהכין את הלבבות להתכונן לגאולה התוכפת ובאה.

כאשר אנו מתבוננים בדבר למפרע, אנו מבינים שהתעסקות התמידית בעניני הגאולה הקרובה השתלבה ונבעה מכלל דרכו בחיים, אשר התבססה על מבט חיובי ומאושר על כל המציאות, אמונה עזה בקב"ה, בטחון ברור שהקב"ה הוא טוב ומטיב – 'בטח בה' ועשה טוב' – ראה בכך את יסוד אמונת היהודי, לתת אמון ולסמוך על הטוב הא-להי עם העולם ובמיוחד עם עם ישראל.

כאשר חיים בידיעה ברורה, ולפיה הכל מתנהל כפי רצונו ותוכניתו, וא-להים חשבה לטובה, בהכרח נוצרת בעקבות זאת אמונה ברורה ומוחשית בביאת המשיח בקרוב מאד, ומתוך הבנה שהטובות שתבואנה הן גם טובות בגשמיות וברוחניות, שהאדם מבין אותן באופן פשוט וברור, ולא רק ענינים עליונים ונסתרים.

הסתלקותו של רבנו צ"ל היתה פתאומית, לא הוא ולא אנו התכוננו למאורע שכזה, אולם יתכן שלבו ניבא לו, ובחודש אלול האחרון לחייו התחזק בו הרצון להעלות על הכתב את מכלול מחשבותיו ורעיוניו

ביאור עניני ימות המשיח וחשיבותם

כדי להבין את משמעות התקופה ומאורעותיה, עלינו להתבונן במהלך הכללי של כל ימות עולם, לאן צועד יעודה של הבריאה כולה. והדברים מפורשים בתורה ובחז"ל, כי תכלית המאורעות ואחריתם הוא ימות המשיח, ואחריתם יבואו ימות העולם הבא. ויש להקדים לבאר מהותם של ימות המשיח, מה משמעותם וייחודיותם, ומדוע חשובה כל כך ידיעת הדבר והאמונה בביאת המשיח.

והנה הדברים מתחילים מבראשית, כאשר מבואר בתורה שבעת שברא הקב"ה את העולם ברא אותו באופן המוצלח ובאופן הטוב ביותר, והכינו ושכללו עבור האדם שהושם בו, והיה ראוי להיות בו מלא נחת רוח ואושר, באין שום דבר מעיב ומפריע, ושם הקב"ה את האדם בגן עדן, מקום מושב הא-להים אשר בארץ, שתתענג בדשן נפשו וירוה מעדניו של הגן.

אלא שהזהיר אותו הקב"ה על מצוה אחת שלא לאכול מעץ הדעת, ועל ידי שמירת ציווי זה, היה זוכה ליתר שלימות ולקירבת ה' במידה יתירה, ומביא את עצמו ואת הבריאה כולה לפסגת ההצלחה והאושר ולתיקון השלם. וכמה עניינים בעולם שעדיין היו מחוסרים במידת מה היו נשלמים ומגיעים אל מקומם וייעודם המלא.

ויתכן שהטעם שנברא כן סדר הדברים, היינו משום שבכדי לזכות לפסגת השלמות, צריך האדם להיות בעל ערך מצד עצמו, ולהוכיח את עצמו שהוא ראוי למדרגה נעלית זו. ויש בספרים שביטאו זאת בדרך דומה, שכתבו שהטעם הוא שתענוגו יהיה שלם, כי אם יהיה נהנה בלא כל עשייה מצדו, יהיה הדבר עבורו בבחינת 'המא דכיסופא'.

זה היו מיועדים לבוא לתיקון השלם, וכמו שאמרו חז"ל – 'תניא רבי יוסי אומר לא קיבלו ישראל את התורה אלא כדי שלא יהא מלאך המות שולט בהן שנאמר 'אני אמרתי א-להים אתם ובני עליין כולכם', חיבלתם מעשיכם, 'אכן כאדם תמותון' (עבודה זרה ה).

וכאשר חטאו בעגל שוב נפלו ממדרגתם, ומלבד שלא הגיעו למדרגה המיועדת להם, עוד נוסף עליהם העוון הזה שהיה עליהם לרצות העונש עליו, וכדאיתא – 'וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם, אמר רבי יצחק אין לך כל פורענות ופורענות שבא לעולם שאין בו מעשרים וארבע בהכרע ליטרא מעגל הראשון, שנאמר וביום פקדי ופקדתי' (ילקוט שמוות רמז שצג).

ומני אז כל הדורות באים על ישראל תקופות של נסיונות ומלחמות סבל וגלויות וחורבנות, שכולם נסתבבו בגין החטאים הראשונים, שגרמו שכל מדרגתם של ישראל ושל העולם כולו, עמדו במצב של העדר שלמות אשר גררו אחריהם את חטאי הדורות המאוחרים.

וכל הצרות והגזירות שסובלים ישראל בגלותם אינם באים כעונש לנזקמה ואבדן, אלא הם מתקנים את הנפשות, ומזככים ומרצים אותם מכל העוונות, וכלשון הכתוב – 'שבעים שבעים נחתך על עמך ועל עיר קדשך לכלא הפשע ולהתם חטאת ולכפר עון ולהביא צדק עולמים ולחתם חזון ונביא ולמשוח קדש קדשים' (דניאל ט, כד). ולא ייגאלו ישראל עד אשר יתוקנו כל החטאים וימחו עוונותיהם.

וכאשר יבוא זמן גאולתם של ישראל כאשר יתמו כל עוונותיהם ויתרצו מכל חטאיהם, יזכו לתוספת טובה וברכה יותר מאשר היה בימי מתן תורה, כמו שהיה מיועד להיות להם אם היו מקבלים את התורה בשלימות, כי עדיין לא הגיעו אף פעם לידי מידה זו, שהרי מיד נכשלו בחטא, ומעולם לא השלימו את ייעודם. וכאשר יגיעו לתיקון השלם יתקיים כל המיועד להם, כפי רצון ה' מלכתחילה, וכאמור יתכן שאחר החטא והתיקון באמת זוכים למעלה יותר רמה מאשר היה מיועד מלכתחילה כיון שהם בבחינת 'בעלי תשובה', שזוכים לעמוד במקום יותר גבוה מאשר הצדיקים הגמורים שמעולם לא חטאו.

ועל זה נבאו כל הנביאים בנחמותיהם ותיארו את פלאי הגאולה העתידה, אשר יהיו באופן נפלא למעלה מעלה מכל אשר זכו לו ישראל אפילו בתקופה הנעלית של יציאת מצרים ובימי שלמה.

וככתוב – 'והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם זקנים חלומות יחלמו בחזונכם חזיונות יראו' (יואל ג, א). וכתוב – 'ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדיו כי פי ה' דבר' (ישעיה מ, ה). וכתוב – 'כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון' (שם נב, ח). וכתוב – 'ולא יכנף עוד מוריק והיו עיניך רואות את מוריק' (שם ל, כ).

ועוד כתוב – 'הנה ימים באים נאום ה' וכרתי את בית ישראל ואת בית יהודה ברית חדשה. לא כברית אשר כרתי את אבותם ביום החזיקי בידם להוציאם מארץ מצרים אשר המה הפרו את בריתי ואנכי בעלתי בהם נאום ה'. כי זאת הברית אשר אכרות את בית ישראל אחרי הימים ההם נאום ה' נתתי את תורתך בקרבם ועל לבם אכתבנה והייתי להם לא-להים והמה יהיו לי לעם' (ירמיה לא, ל-לב).

וכן בעניין הצרכים הגשמיים שיהיו בשפע רב, ויפוגו כל החלאים והחולשות, והבריאה תגלה ותחשוף את כוחה האמיתי הטמון בה במלוא הדרה ותפארתה עצמתה ועזוזה. – 'טפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב' (יואל ד, יח), 'הרה ויולדת יחדיו' (ירמיה לא, ז), 'ונגש חורש בקוצר' (עמוס ט, ג), 'זבנו בתים וישבו ונטעו כרמים ואכלו פרים... זאב וטלה ירעו כאחד' (ישעיה סה, כ), 'והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתיים כאור שבעת הימים' (שם ל, כו).

וזוה עניינם של ימות המשיח, כאשר יתוקנו כל הקלקולים והחסרונות שנעשו על ידי החטאים, הן בעם ישראל, והן הקלקולים שנתהוו בעולם על ידי חטאי האדם הראשון והדורות שאחריו.

ודבר זה הוא מפלאי קורא הדורות מראש ששני חלקי התיקון וישראל בעת ובעונה אחת. ואז תיראה הבריאה בהדרה ובשלימותה כפי שהיה

חפץ הבורא מלכתחילה ליצור עולם מוצלח ומושלם, בלא שום שמץ חסרון מכשול וצער ומכאוב, מלא עונג ושמחה עד אין קץ.

הנהגת הטבע והנהגה ניסית

והנה בהנהגת ה' בעולם, בדרך כלל מתנהג הכל ב'דרכו של עולם', בסדרי הטבע שקבע הבורא בעולם. אולם יש שהקב"ה מנהיג את העולם בהנהגות נפלאות היוצאים מגדר הרגיל ועושה 'גדולות' ו'נוראות' (דברים י, כא). ובמשך ימות עולם יהיה מתקיים מאורע זה שלש פעמים.

הפעם הראשונה היה בעת בריאת העולם, שהוא עצמו הפלא הגדול ביותר, כאשר ברא שמים וארץ וכל אשר בהם רבי רבבות מיני וסוגי נבראים, דוממים, צמחים ובעלי חיים. אשר כל הנבראים לא יכלו להבין גודל מעשיו.

הפעם השנית היה בתקופה שבה יצר את עמו, ועשה עמהם נפלאות בניסי היציאה במכות ובקריעת ים סוף ובמעמד הר סיני, אשר על זה נאמר – 'כי שאל נא לימים ראשנים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא א-להים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו. השמע עם קול א-להים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי. או הנסה א-להים לבוא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה ובזרוע נטויה ובמוראים גדולים, ככל אשר עשה לכם ה' א-להיכם במצרים לעיניך' (דברים ד, לב-לד).

ובשלישית יהיה הדבר בעת הגאולה לה אנו מקווים ועליה חזו הנביאים, אמר הנביא – 'כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות' (מכה ז, טו). וכן מצינו בכמה מקומות בנ"ך ובחז"ל שהשוו את הגאולה העתידה לגאולת מצרים.

ועיין במכילתא פרשת בשלח – 'עושה פלא' – 'עשה פלא' אין כתיב כאן אלא 'עושה פלא' לעתיד לבוא וכו', עושה פלא עם אבות ועתיד לעשות עם בניו, שנאמר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, אראנו מה שלא הראיתי לאבות, שהרי נסים וגבורות שאני עתיד לעשות עם הבנים יותר מהם מממה שעשיתי לאבות, וכן הוא אומר לעושה נפלאות גדולות לבדו כי לעולם חסדו' (מכילתא פרשת בשלח פרשת השירה פרשה ח).

וראה בספר כד הקמח (ערך 'נר חנוכה', ועיין עוד בזה שם ערך 'פסח') – 'קבלה בידיו שהגאולה העתידה עתידה שתהיה בדמיון גאולת מצרים כשם שמצינו קריעת ים סוף בגאולת מצרים כן תמצא בגאולה העתידה 'החרים ה' את לשון ים מצרים והניף ידו על הנהר וגו'' (ישעיה יא), וכתוב 'והייתה מסילה לשאר עמו אשר ישאר מאשור כאשר היתה לישראל ביום עלותו ממצרים', הרי זה מעיד שבגאולה העתידה עתיד הקב"ה לתת בים דרך כמו שהיה ביציאת מצרים.

וכדכתיב – 'לכן הנה ימים באים נאום ה' ולא יאמרו עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים. כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שם וישבו על אדמתם' (ירמיה כג, ט-י).

ומשמעות הדבר שהגאולה השלימה תבוא בניסים ונפלאות ולא במהלך טבעי, כהשתלשלות ענייני העולם המשתבחים מדור לדור, אלא כפי שהיה בעת הבריאה ובעת יציאת מצרים, בעת השינוי והתחדשות ההנהגה האלוקית, יתעוררו מאורעות מפליאים ומרעשיים אשר יזעזעו את הבריות ויכינו אותם לקראת המהלך החדש של הופעת ההנהגה האלוקית.

הגאולה באופן של 'קמעא קמעא'

והנה איתא בירושלמי 'רבי חייא רבא ורבי שמעון בן חלפתא הוו מהלכין בהדא בקעת ארבל בקריצתה, וראו איילת השחר שבקע אורה. אמר רבי חייא רבא לר' שמעון בן חלפתא בי רבי, כך היא גאולתן של ישראל, בתחילה קימעא קימעא, כל מה שהיא הולכת היא רבה והולכת' (ברכות פרק א הלכה א).

ובמדרש תהילים 'מי זאת הנשקפה כמו שחר. רבי חייא בר אבא ורבי שמעון בן חלפתא, היו מהלכין בקריצתא בחדא בקעתא דאבראי, וראו איילת השחר שבקעה אורה לעלות. אמר לו ר' חייא, כך היא גאולתן של ישראל. אמר ליה, היינו דכתיב, (מכה ז, ח) כי אשב בחשך ה' אור לי. בתחלה

ורבה, ואחר כך היא משבחת והולכת' (תהלים מזמור כב).

היא באה קימעא קימעא, ואחר כך היא מנפצת ובאה, ואחר כך היא פרה ורבה, ואחר כך היא משבחת והולכת' (תהלים מזמור כב).
ונראה בביאור דברי חז"ל שלקראת הגאולה כבר תחל התעוררות ומאורעות של הכנה לגאולה, והיו שיפורים גדולים במצבו של העולם ומצבו של עם ישראל, בבחינת 'קימעא קימעא', ויתחוללו שינויים כבירים בדרך הגילויים בחכמות בדרכו של עולם. אולם פריצת הגאולה הגדולה תהיה בהתחדשות עצומה ובפלאים גדולים באופן על טבעי, וכמשל עלות השחר שאמרו במדרש, שבתחילה מתחיל האור להתנוצץ מעט מעט, עד שבתחילה אינו ניכר כלל, ואחר כך האור מתגבר ועולה, קימעא קימעא, שזה מבשר על היום המתקרב ובא. אולם בהנף החמה עולה השמש בבת אחת ומאירה את הכל, וכך תפרוץ הגאולה בניסים נפלאים ומאורעות כבירים.

זמן הגאולה

זמנו של דבר זה נתבאר לעיל כי יתרחש כאשר יושלם ריצוי העוונות ותיקון הפגמים של כל הדורות, וכן יתוקנו כל החטאים של הדורות הראשונים חטא העגל וחטא אדם הראשון. ובזה שונה מהגאולות הקודמות שבאו אף שעדיין לא נשלם התיקון, אך הגאולה העתידה מכיון שהיא האחרונה והשלימה שאין אחריה עוד גלות, לא תבוא רק כאשר יתוקנו כל העניינים הנצרכים ויושלמו כל הפגמים.

אמנם כתוב בנביא שעם זאת יתחשב הקב"ה מחמתו על עמו ואהבתו את בניו ולא ימתין עד למיצוי כל העונש והזיכרון במלואו, אלא לקראת קץ בסיום התיקון, ימהר הקב"ה ויזרז את הדבר ויביא את הגאולה, וכמו שכתוב - 'בימים ההם ובעת ההיא נאם ה' יבקש את עון ישראל ואיננו ואת חטאת יהודה ולא תמצאנה כי אסלח לאשר אשאיר' (ירמיה נ, כ).

ועל זה נאמר בנביא כי בסופו של דבר התיקון והשלימות לא יוכלו להתקיים בשלימות על ידי ישראל, אלא הקב"ה הוא שיחזיר את לבם ויטהר אותם למען שמו. וכמו שכתוב - 'וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טמאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם. ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם והסרתי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר. ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם וגו'. **לא למענכם אני עשה נאם ה' א-להים** יודע לכם בושו והכלמו מדרכיכם בית ישראל' (יחזקאל לו, כה-לב). וכתוב - 'למעני למעני אעשה, כי איך יחל וכבודי לאחר לא אתן' (ישעיה מח, יא).

ואימתי יהיה הזמן הזה, הנה כבר בתורה נרמז שירחק הדבר ויארך זמן רב, וציינה אותו כחזון לעתיד הרחוק - 'אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב' (במדבר כד, יז). וכתוב על כלל המאורעות - 'באחרית הימים' (דברים לא, כט). והנביאים כבר פירשו יותר שיצטרכו לחכות ולצפות לגאולה, כמו שכתוב - 'כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב, אם יתמהמה חכה לו, כי בא יבא לא יאחר' (חבקוק ב, ג). וכן כתוב - 'ולכן יחכה ה' לחננכם ולכן ירום לרחמכם כי א-להי משפט ה' אשרי כל חוכי לו' (ישעיה ל, יח) וכתוב - 'אשרי המחכה' (דניאל יב, יב). אמנם אף שבכל הדורות ידעו כי הגאולה העתידה תבוא לעת קץ אחר זמן רב, בכל זאת לא האמינו כי יארך הדבר כל כך, פי כמה וכמה מימי הטובה והגאולה.

והנה כל הנביאים העלימו את זמן הגאולה ולא פירשו כלל אימתי יהיה הדבר הזה, וכיצד ובאיזה אופן יתרחש. אולם בכתובים נתגלה הדבר בדניאל ושם פירש הכתוב את זמן משיח, אלא שנכתב באופן נעלם שלא יתוודע כלל לפני העת מה הוא זמן הקץ האמיתי.

זיאתר לאיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאר עד מתי קץ הפלאות. ואשמע את האיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאר וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי וככלות נפץ יד עם קדש תכלינה כל אלה. ואני שמעתי ולא אבין ואמרה אדני מה אחרית אלה. ויאמר לך דניאל כי סתמים וחתמים הדברים עד עת קץ. יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים והרשיעו רשעים ולא יבינו כל רשעים והמשכלים יבינו. ומעת הוסר התמיד ולתת שקוף שמם ימים אלף מאתים ותשעים. אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות

שלשים וחמשה. ואתה לך לקץ ותנוח ותעמד לגרלך לקץ הימין' (דניאל יב, יג).

ולאורך הדורות רבים מגדולי האומה קבעו זמן המתאים לגאולה, ונעצו את דבריהם בפירוש הכתובים, אולם כל הזמנים הללו לא התקיימו, וכמו שאמר הכתוב בפירוש כי הדברים ישארו סתומים וחתומים עד עת קץ. כי לא נכתב הדבר כדי להודיע לישראל אימתי הזמן, אלא שבבוא הזמן כאשר ייגאלו ישראל ייווכחו לראות כיצד היה העתיד לבוא עליהם מפורש בכתב באופן מדויק כאשר יבוא עליהם.

והנה כתיב 'אני ה' בעתה אחישנה' (ישעיה ס, כב). ודרשו חז"ל - 'אמר רבי אלכסנדר רבי יהושע בן לוי רמי כתיב בעתה, וכתיב אחישנה, וזכו אחישנה, לא זכו בעתה' (סנהדרין צח). ונראה שאין הזמנים הללו של 'בעתה' ו'אחישנה', בבחינת נבואה של גילוי זמן הגאולה, אלא ייעוד על זמנים הראויים לגאולה, שהיה זמן של 'בעתה', ואילו היו זוכים היה מקדים לפני זמן זה שהיה 'אחישנה'. אבל זמנים אלו כבר חלפו ועברו זה מכבר. וכמו שאמרו - 'תנא דבי אליהו ששת אלפים שנה הוי עלמא, שני אלפים תוהו, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח, ובעונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו' (סנהדרין צז).

הרי מבואר שבעונותינו כבר יצאו מהזמן הראוי ל'ימות המשיח' שנים רבות, כלומר שיתכן שבחטאינו הרבים, תתעכב ביאת המשיח, ולא זו בלבד שלא יתקיים אחישנה, אלא גם בעתה לא יגיע, ויגיע באיחור וכמו שכתוב 'אם יתמהמה', כלומר שיתכן עיכוב ואיחור אחר הזמן, ובכל זאת יש לחכות לו. ואכן זה מה שאירע בעונותינו, שכבר התאחר והתמהמה, ואין עוד עיכוב מצד הקץ הראוי.

[והוא מה שאמרו בגמרא (סנהדרין צח) שרבי יהושע בן לוי ראה את המשיח, ושאל אותו אימתי אתי מר, ואמר ליה היום ופירש לו אליהו זכור לטוב היום אם בקולו תשמעו. כלומר שאין עוד דבר מעכב, אלא אם בקולו תשמעו יבוא מיד].

אמנם הזמן המפורש בדניאל הוא הזמן הידוע רק להקב"ה לבדו, קורא הדורות מראש שהכל גלוי וידוע לפניו מראש, והוא הזמן האמיתי שבו יתוקנו כל העניינים ויימחו כל החטאים.

מצב ישראל קודם הגאולה

אולם, אף שלא הודיעו לנו אימתי הוא זמן הגאולה, בכל זאת גילו לנו חז"ל מה הוא המצב שיתרחש עם בני ישראל לקראת הגאולה. וכך איתא במדרש - 'כל זמן שישראל בירידה התחתונה הם עולים, ראה מה כתיב 'ועלה מן הארץ', אמר דוד (תהלים מד) 'כי שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטננו' אותה שעה (שם) 'קומה עזרתה לנו ופדנו למען חסדך' (שמו"ד א, ט).

וכן במדרש תהלים - 'אמרו ישראל לפני הקדוש ברוך הוא, רבון העולמים אימתי את גואלני. אמר להם, לכשתרדו לירידה התחתונה, אותה שעה אני גואל אתכם. שנאמר (הושע ב, ב) ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדיו. אמרו בני קרח, בירידה התחתונה אנו. כמה דאמר, (תהלים מד, כ) כי שחה לעפר נפשנו. מה כתיב אחריו, קומה עזרתה לנו' (מזמור מה).

והנה לאורך כל שנות הגלות כאשר אירעו צרות ורדיפות איומות לעם ישראל, כגון מסעי הצלב, השחיתות בעלילות הדם, גירוש ספרד, פרעות ת"ח ות"ט, ובכל עת צרה כזו התנחמו בדבר חז"ל אלו, כי מאחר שהם בירידה תחתונה כזו שעדיין לא היתה, סבורים היו כי זו כבר הדיטא התחתונה, ובוודאי כבר מתקרב זמן גאולתו, והמתינו בצפייה קרובה לביאת המשיח. אולם כאשר עברו השנים ועדיין בן דוד לא בא, ניתר לבם של ישראל בחרדה גדולה, כי אם המאורעות האיומים הללו, עדיין אינן ירידה התחתונה, משמע שעוד צפויים לישראל מאורעות גרועים ואיומים מאלו. ואכן זו היתה תפילת עם ישראל וחכמיו שינצלו מגזירות הגלות הקשות, וכמו שמאריכים בתפילת תחנון לשני וחמישי. ומפעם לפעם אירעו גזירות יותר קשות ואיומות.

אולם בסוף הדורות אשר יגורנו בא לנו, וניתכה עלינו השואה האיומה והנוראה, כאשר האומות התאחדו בפועל להשמיד ולאבד את כל היהודים מעל פני האדמה, מתוך רעב ועינויים כאשר ידוע לכל, וכמעט כילונם בארץ. ולא שרדו כי אם מעט מן המעט.

ואחר זאת כבר נדע כי קרוב זמן הגאולה, כי בוודאי אין שייך כלל ירידה תחתונה יותר מזה. ואם בדורות הקודמים סברו כי הירידה התחתונה

היינו שהיא תחתונה יותר ממה שהיה בעבר, הרי עתה נתברר שירידה התחתונה היינו תחתונה שאין למטה ממנו, כי יותר גרוע מזה הוא רק כליה גמורה רח"ל.

ונתברר שהוא שאמר הנביא (ירמיה ג, יד) 'ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון'. שבכל הדורות התקשו המפרשים בפירושו, מדוע דווקא אחד מעיר ושנים ממשפחה. וכאשר אירע החורבן הגדול, נוכחו לדעת כי לפעמים זה כל מה שנותר.

וכאשר אנו מתבוננים במבט רחב על כלל מאורעות התקופה, אנו רואים בעליל שמיד לאחר תקופת הפורענות החלה להתנוצץ ניצני גאולה וישועה. ואמנם בעת התרחשות המאורעות עצמם, היה קשה להבחין בכך שהם ניצוצות של גאולה, כי הדברים אירעו בליווי עוד מאורעות דמים מלחמות ומאבקים, והיה נראה שעדיין לא תמנו לשנות מכוס התרעלה, והם עוד מסוג מאורעות וייסורי הגלות, אך לאחר תקופה כבר ניכר בעליל כי החלו ניצני גאולה והתקדמות לטובה. והמאורע הגדול שהיה אז שאומות העולם התכנסו וקבעו שהיהודים רשאים לבוא ולשבת ולשלוט בארץ ישראל, וזה היה תקופה קצרה

לאחר מאורעות השואה, ואף נבע בעקבותיה כאשר נגולה חרפתם של האומות שאפשרו בהעלמת עין את השמדת העם. ואכן בעקבות החלטה זו, עלו מאות רבבות יהודים לארץ ישראל. וזה היה שינוי מכריע מהתנהלות המאורעות מאז גלות הארץ בחורבן בית שני, כי בכל הדורות שאפו ישראל לעלות לארץ ישראל, ולמרות שעלו יחידים והעמידו קהילות קטנות, אך להמונים לא התאפשר הדבר, כי לא עלה הרצון מלפני הקב"ה, ועם כל המאמצים והעליות לא הצליח היישוב לגדול. ובאותה שעה שהחלו להתנוצץ ניצני הגאולה היתה שעת רצון, ובאו ועלו רבבות רבבות בשנים ספורות מכל קצווי תבל, והתקיים קיבוץ הגלויות שעליו התנבאו הנביאים מימי קדם, אף שעדיין לא הושלם התהליך, אך רוב עם ישראל או קרוב לזה יושבים בארץ ישראל, וזו היא בעליל בשורת קץ הגאולה.

ובתקופה הראשונה עדיין התלוו אליהם חששות ופחדים, האם יצליח הדבר, ואם יהיה לזה קיום. וככל שעברו השנים האיר ה' קימעה

קימעה, והארץ התפתחה בצורה נפלאה, ונעשתה ארץ פורחת ומוצלחת. ויחד עם זאת החל עם ישראל להצליח בכל מקומות פזוריו, והחלו כל הקהילות לפרוח ולעשות פירות.

ובמיוחד יש לציין את פריחת היהדות החרדית, אשר מן האפס והכליון הגמור התנערו השרידים מן האפר, והחלו לשקם את הקהילות והישיבות ולהקים הכל מתחילה, ותוך זמן קצר החלו לראות את ההצלחה, ועדיין אין זו הגאולה, אך בודאי שאלו ניצני גאולה, והתחלה של אור בחינת 'קימעה קימעה'.

וכמו שהובא לעיל על פי דברי המדרש שהדברים מתרחשים דוגמת עלות השחר, שבתחילת התנוצצות האור אין ניכר שיש כאן שיפור מהותי לטובה, אולם במבט כולל על המאורעות לאחר זמן מה, מתחילים לראות שהתרחש כאן במהלך הזמן התקדמות אדירה לטובה, ובהסתכלות לאחר מבחינים שהתחלת שלבי העליה אכן החלו מיד לאחר שתמה תקופת הסבל של השואה.

ובשנים הראשונות אכן היו הדברים מלווים בסבל ומלחמות עם הערבים, וכן היהדות הנאמנה היה שרויה במאבקים עם החילונים שביקשו להתרחק מהתורה והמצוות. אך לאט לאט ובמהלך של טיפין

טיפין, התפתח והשתפר המצב לטובה, עד שכיום הוא טוב לאין ערוך ממה שהיה לפני שבעים שנה.

נבואות שהתקיימו בימינו

עוד יש להבחין במצב המאורעות בימינו אשר תואם את אשר נבאו הנביאים על תקופת הגאולה, מצבים אשר לא התקיימו מעולם כל שנות הגלות.

והנה מפורש בזכריה וביחזקאל כי לקראת הגאולה ישבו עם ישראל בארץ ישראל וישלטו בה, ויבאו עמים רבים להילחם בהם, ודבר זה לא התקיים מאז החורבן. וכן מפורש שהם ישבו מארצות פזוריהם. כגון הכתוב 'מימים רבים תפקד, באחרית השנים תבוא אל ארץ משובבת מחרב, מקובצת מעמים רבים, על הרי ישראל אשר היו לחרבה תמיד, והיא מעמים הוצאה, וישבו לבטח כלם' (יחזקאל לח, ח).

וברש"י - 'מימים רבים תפקד - מימים רבים שחטאת לי תפקד עתה לפני לזכור עונותיך ולהשיב גמולך ואשיאך באחרית השנים לבא אל ארץ ישראל, המשובבת מחרב ששבו יושביה מן הגולה אשר גלו שם ע"י חרב האויב אשר היו לחרבה תמיד - זה שנים רבות, וסמך לבואך עליהם חזרו. והיא מעמים הוצאה - והיה לך לשום על לב שהיא מעמים הוצאה, והמוציאה מן העמים לא יעזבנה בידך'.

והנה מפעיימים הדברים, שבכל שנות הגלות לא הובנו דברי נבואה אלו, וכעת אנו רואים בחוש כיצד הדברים שנתפרשו מאז מתקיימים אחד לאחד. ומבואר בשני הנביאים בהרחבה, כל אחד בסגנונו, שלא ישלמו האומות עם ביאת היהודים לירושלים, ויילחמו בהם, ועל ידי זה שיוסבו בסביבות ירושלים במפלוגות גדולות ובניסים מופלאים, וזאת כי רצון ה' הוא לשלם להם כגמולם, וכך ייודע בעולם כי מפתחם הגדולה באה בעקבות נקמת ה' בהם על מלחמותיהם והצרות שהסבו ליהודים כל שנות הגלות.

וכן נתנבא הנביא יואל בן פתואל על המשפט אשר ישפוט ה' את האומות - 'זקבצתי את כל הגוים והורדתי אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת ארצי חלקו' (יואל ד, ב).

ובמכילתא איתא - 'כך הודיע הקדוש ברוך הוא חבתם של ישראל לאומות העולם שיהיו נוהגים עמהם בכבוד ולא דיין שאינם נוהגין עמהם בכבוד אלא שממיתים אותם מיתות חמורות מיתות משונות זו מזו, ולענין כן הוא אומר וקבצתי את כל

הגוים והורדתי אל עמק יהושפט' (יואל ד, ב), יכול על עבודה זרה ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ת"ל על עמי ונחלתי ישראל, ואומר מצרים לשמה תהיה ואדום למדבר שממה תהיה מחמס בני יהודה אשר שפכו דם נקי בארצם. באותה שעה ויהודה לעולם תשב וירושלם לדור ודור (שם יט - כא) ואומר ונקתי דמם לא נקתי וה' שוכן בציון. אימתי וה' שוכן בציון, ונקתי דמם לא נקתי (בשלח - מסכתא דזוהי פתיחתא).

ואז יהיה יום הדין הגדול והנורא שהתנבאו עליו הנביאים, ויהיה הן לאומות העולם אשר הרשיעו ופגעו בעם ישראל. והן לישראל שייקבע מי צדיק ומי רשע. ככתוב במלאכי - 'והיו לי אמר ה' צב-אות ליום אשר אני עשה סגולה, וחמלתי עליהם כאשר יחמול איש על בנו העבד אתו. ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד א-להים לאשר לא עבדו. כי הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עשה רשעה קש ולהט אתם היום הבא וגו', וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה' (מלאכי ג, יז-כ).

ומלחמה זו ומאורעותיה לא ימשכו זמן רב, וכמו שנאמר 'לך עמי בא בחדריך וסגר דלתך בעדך, חבי כמעט רגע עד יעבור זעם' (ישעיה כו, כ). ומבואר בחז"ל העצה להינצל - 'שאלו תלמידיו את רבי אלעזר, מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח - יעסוק בתורה ובגמילות חסדים' (סנהדרין צח).

ואחרי המאורעות הללו יבוא מיד הבירור השלם והגאולה תזרח מהרה.

וכן ניתן להבחין בתקופה זאת כיצד אומות העולם מביטים על כלל שינוי המצב, וגם זה כבר נתפרש מראש בכתבי הקודש שהגויים יתפעלו מתהליך הגאולה וכגון הכתוב – 'שירו לה' שיר חדש כי נפלאות עשה הושיעה לו ימינו וזרוע קדשו. הודיע ה' ישועתו לעיני הגוים גלה צדקתו. זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל ראו כל אפסי ארץ את ישועת א-להינו' (תהילים צח, א-ג). וכתוב – 'אז ימלא שחוק פינו ולשוננו רנה אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה' (שם קכו, ב).

ובדומה לזה נאמר – 'חשף ה' את זרוע קדשו לעיני כל הגוים, וראו כל אפסי ארץ את ישועת א-להינו' (ישעיה נב, י).

וכל עוד מצבה של כנסת ישראל היה בשפלותה, התהללו הגויים וצהלו על מפלתם של ישראל, וראו בזה את נצחון דרכם, ובמיוחד בתקופת השואה ראו בזה מכה ניצחת לעם ישראל שלא תהיה להם תקומה. אך לאחר השואה כאשר החל תהליך התקומה והמצב משתפר והולך, ורואים את הצלחת היהודים בכל העולם על אפס ועל חמתם, הרי הם נוכחים לראות שה' עם עם ישראל, וזה שבר נורא למאמיני אותם דתות, לאחר שנוכחו לראות שלאחר כזו מפלה, באה תקומה ותקופת פריחה בכל המובנים, הרי זה עצמו הוכחה לאמיתות דת ישראל, ופירא ניצחת כי אך שקר נחלו כל המסטינים.

כמה סימנים לקירוב הגאולה

השיפור הטוב המעיד על היות הגאולה קרובה מאד, שלאחר הירידה התחתונה החל להתקיים בנו 'מיד הם נגאלים', ניכר בכמה עניינים.

א. ראשית כל בעצם ישיבת עם ישראל בארץ, שעל כך אנו מתפללים בתחנון לשני וחמישי 'עשה עמנו את הטובה וקבץ נפוצותינו מארבע כנפות הארץ'. שאף שעדיין לא נשלמו כל חלקי הגאולה ולא נתקבצו כל הגלויות, אך מצב קיבוץ הגלויות כשלעצמו הוא את הטובה. והם יושבים באופן איתן ויציב על האדמה, מתוך הצלחה ופריחה במצב הכללי, הן בשפע הכלכלי, לעומת הדחוקות והמחסור בדורות עברו. והן בישיבה בשלווה על האדמה, כאשר רוב האויבים השלימו עם ישיבת היהודים על האדמה, והתייאשו מלהילחם על מנת לאבד את יושביה.

ב. עוד סימן מובהק שקבעו חז"ל הוא מה שאמרו על הפסוק – 'זאתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא' (יחזקאל לו, ח) ואיתא בגמרא – 'אמר רבי אבא אין לך קץ מגולה מזה' (סנהדרין צח). וברש"י – 'מגולה מזה – כשתתן ארץ ישראל פריה בעין יפה אז יקרב הקץ, ואין לך קץ מגולה יותר'.

ג. סימן מובהק נוסף הוא רוח הטהרה וההתעוררות העוברת בעם, שמלבד הפריחה וההצלחה ביהדות הנאמנה, גם בקרב החילונים המוצהרים קיימת נטייה והערכה לענייני תורה ומצוות. ורבים מבני אלו שבדור הקודם נלחמו כנגד היהדות, שבים ומבקשים את הדרך להתקרב להקב"ה.

ועולה על כולנה אלפי אלפי בעלי תשובה השבים ומקבלים עליהם עול תורה ומצוות וזאת על אף גורמים רבי שליטה הפועלים בכל דרך להחליש את ההתקרבות, ומפיצים ארס והשמצות, ובכל זאת מתגברת רוח הטהרה. ואף אלו שאינם אוזרים די כח לשנות את דרכיהם מן הקצה אל הקצה, מתקרבים בהדרגה בדרך 'קימעה קימעה', ומקיימים את אשר עולה בידם, ובאופן כללי ניתן להבחין בשיחת הבריות שצד היהדות גובר ועולה.

ועל דבר זה הובטחנו מראש בתורה וכמו שכתב הרמב"ם – 'כל הנביאים כולן צוו על התשובה, ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין, שנאמר והיה כי יבאו עליך כל הדברים וגו' ושבט עד ה' א-להיך ושב ה' א-להיך וגו'. ושם כתוב עוד – 'זמל ה' א-להיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' א-להיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חיך' (דברים ל, י). וכתוב בנביאים – 'זאת רוח הטומאה אעביר מן הארץ' (זכריה יג, ב). וכן כתוב – 'ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם, והסרתי את

לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר. ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו ומשפטי תשמרו ועשיתם' וגו' (יחזקאל לו, כה).

ד. השיפור העצום במעמד היהודים בעולם, שהרי כל ימות הגלות היו ללעג וקלס שנואים ובזויים בין האומות, ועתה עולה ומתרומם קרן ישראל, ואף שיש עדיין שנאת ישראל, אך מידת ההערכה ליהודים בכל העולם עולה כל העת,

ואפילו המלחמה עם הערבים, שעשרות בשנים היה בזה איום קיומי על יושבי הארץ, בתקופה האחרונה נחלש כוחם ואין בהם כדי איום ממשי. עד שבזמן האחרון האומות שנחשבו גדולי האויבים מבקשים להשכין ברית שלום בחשאי.

והנה אך לפני שבעים ושמונים שנה, היה נראה המצב להיפך, כי אז עדיין היו ישראל בשיא הירידה, כאמור, ואז סבלו ירידה אחר ירידה. ועל דרך שאמרו 'אומה זו כשהן יורדין, יורדין עד עפר, וכשהן עולין, עולין עד לכוכבים' (מגילה טז).

ואז הוכחה כנסת ישראל הן ברוחניות מצד ההשכלה והציונים שעשו שמות בעם, עד כי נותרו חלק מועט נאמנים לה', והאחרון הכביד כאשר הקומוניזם סגר את מסך הברזל על כמה מיליונים מתפוצות עמך ישראל, וגזרו גזירות על הדת, עד שהתבוללו ואבדו ונכרתו מן העם. והן בגשמיות כאשר החלה לפעפע שנאת ישראל בקרב האומות, והחלו רדיפות בכל הארצות, עד לשיא החורבן וההשמדה בעת השואה.

וכאשר החלה העלייה, ואנו נוכחים לראות כי יש עלייה עקבית רצופה, הרי זה מצב חיובי שאין עוד לפקפק בו, שבכל העניינים מצב היהודים הולך ומשתפר עד כי הוטב מאד לאין ערוך, הרי כבר יודעים אנו שכאשר עולים עד לרקיע, הכיוון הוא רק לגאולה השלימה וביאת המשיח.

וכאשר אנו נוכחים לראות כי בתקופה של שבעים שנה התרחש כזה מהפך, וההצלחה והפריחה מובהקת, עניינים שבדורות עברו התרחשו במשך מאות שנים, מתרחשים בזמן קצר, רואים שמן השמים מזרזים את התהליכים. והוא בבחינת 'אחישנה', כי בכל אופני הגאולה בעת התרחשותם שיך אחישנה, כשרואים שהעניינים מתקדמים במהירות שלא כדרך הרגיל.

ועוד יש עניין נפלא שהתרחש בתקופה זו, שיש בזה ריבוי זכויות שבכוחו להביא את הגאולה, והוא מה שהיהדות החרדית בנתה את עצמה בכוחות של מסירות נפש ממש. כי מצב היהדות היה בעפר ממש, ואלו שהקימו את כל הישיבות והקהילות היו אודים מוצלים מאש, חלשים ומוותשים, ובמסירות נפש גמורה בנו את הכל מן המסד ועד הטפחות. ובמקום להתמרמר ולהתרעם על כל מה שאירע, אשר דומה כאילו אין חפצים כלל בעבודתנו, לא שמו על לבם, ובכל זאת עסקו בבניין ויצירה וגידול דורות של לומדי תורה ועובדי ה', בלא לשאול שום שאלות.

ונרמז דבר זה בשיר השירים, שהשומרים שואלים את הרעיה 'מה דורך מדוד', וכמו שפירש רש"י – 'מה א-להיכם מכל האלהים שכך אתם נשרפים ונצלבים עלי' – כנסת ישראל עומדת בשלה, 'מה תגידו לו – שחולת אהבה אני' (שיר השירים ה, ט). אשר הוא מחזה אשר לא יאמן, לכל המתבונן בו.

ומכל אלו אין עוד ספק שאנו עומדים ממש לקראת הגאולה על סף הדלת, שתבוא בקרוב תיכף ומיד.

והנה עדיין לא הגענו אל הגאולה השלימה, ועדיין יש הרבה רשע ועוני וחולי, וצריכים אנו להיושע בכל העניינים, אך כבר רואים את האור ההולך ומתגבר בכל שעה, והתקווה מתחזקת והולכת. וכן ברוחניות, עדיין יש הרבה רחוקים מהתורה, אך יש ללמד זכות על החילוניים שהם תינוקות שנשבו, ואין זה מקטרג, והיהדות החרדית מתחזקת והולכת. ולכן עיינו אל ה' שימהר לגאולנו. ♦

1 הערת המערכת: הכוונה היא כאמור לאיום קיומי דהיינו איום על עצם קיומו של היישוב היהודי בארץ, איום שהיה קיים בעשרות השנים הראשונות שלאחר הקמת המדינה [לערך עד שנת תשל"ד – מלחמת יו"כ], להתייחסות למלחמת שמיני עצרת תשפ"ד לאור משנתו של הרב ראה בראיון עם תלמידו הרב יוסף רובין המתפרסם בגיליון זה.